

Ліфантій О. В.

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ МІТОК НА БРОНЗОВИХ НАКОНЕЧНИКАХ СТІЛ СКІФСЬКОЇ ДОБИ

Статтю присвячено історії вивчення міток на бронзових наконечниках стріл скіфського часу. Проаналізовано розвиток поглядів вчених на призначення, смислове навантаження та походження знаків. Крім того, розглянуто суміжні питання про отвори на втулках вказаного виду озброєння.

Ключові слова: мітки на наконечниках стріл, скіфська доба, Північне Причорномор'я.

Важливе місце у розв'язанні багатьох питань археології раннього залізного віку посідає скіфське озброєння, яке вже давно стало предметом пильного вивчення. Це пов'язано зі значним впливом скіфської культури на тогочасну ситуацію на території Надчорномор'я. Через свою масовість та мінливість у часі скіфські наконечники стріл стали досить надійним культурним та хронологічним індикатором того часу. Саме тому із цією категорією озброєння пов'язано величезний масив наукової літератури [1].

Тема наконечників стріл скіфського часу достатньо широко вивчена, але такому важливому аспекту, як знакам (міткам) на них уваги приділялося значно менше. Більшість дослідників обмежувалась лише описом міток. Сьогодні традицію нанесення знаків досліджено у багатьох народів, що мешкали на території Євразії. Проте мітки на наконечниках стріл скіфської культури залишилися поза увагою.

В. С. Ольховський ретроспективно охарактеризував основні знакові системи, що використовувались кочовим населенням степової та лісостепової Євразії протягом останніх 2,5 тис. років. У контексті розгляду сарматських тамгоподібних знаків дослідник підкреслює, що їхні попередники (скіфи та савромати) схожої знакової системи не мали [2]. Сумнівним дослідник вважає і те, що тамги походять від «нескладних знаків, що вигравіювані на кістяних, рідше бронзових наконечниках стріл скіфського часу» [3].

Проте є праці, в яких коротко проаналізоване це питання або його окремі аспекти. Зазначимо, що подане історіографічне дослідження потребує подальшої розробки та доповнення, що пояснюється значним обсягом літератури зі скіфського озброєння.

Уперше металеві втульчасті стріли з'явилися, вірогідно, в озброєнні носіїв культури епохи ранньої бронзи й андронівської культурної спільноти. На них іноді трапляється ялинковий орнамент [4]. Крім того, подібну орнаментацию нано-

сили і на провухи сокир, втулки кельтів, списів, рукояті кинджалів [5]. Важливим моментом є те, що саме з бронзовими наконечниками андронівської культури дослідники пов'язують походження так званих наконечників «малоцимбальського типу» [6]. Останні є найбільш характерними для передскіфських пам'яток степової зони Східної Європи [7].

Досить вичерпне дослідження, присвячене наконечникам стріл киммерійців, здійснив О. І. Тереножкін. За його спостереженням, важливою ознакою наконечників стріл чорногорівського часу була наявність на їхній втулці поперечних рельєфних пасків – від одного до шести [8]. Таким чином, у передскіфський час (IX–VIII ст. до н. е.) традиція нанесення міток на наконечники стріл не зникає. Показовими у цьому плані є артефакти з поховань чорногорівського етапу: Висока могила та Мала Цимбалка на Запоріжжі [9].

Також, згідно з дослідженнями С. Б. Вальчака, схожі знаки зустрічаються на пам'ятках передскіфського часу на могильнику Первомайській на Прикубанні та у Великому Гумаровському кургані в Приураллі [10]. Дослідник також зазначає, що є «подібні знаки і на новочеркаських наконечниках із Волго-Уральської пустелі. Наприклад, деякі бронзові наконечники стріл із гумарівського поховання мають відлиті паски на втулках та знаки – “кути” (“пташина лапка”) на ребрах жорсткості та на втулці у низу пера» [11]. Вчений констатує наявність традиції нанесення литих (рельєфних) і продряпаних міток та їх схожість у різних регіонах Європи. Проте дослідник не заглиблюється у проблеми призначення чи походження міток передскіфського часу.

Таким чином, у науковій літературі в загальних рисах склалося уявлення щодо поширеності, особливостей виготовлення та можливого семантичного навантаження цих знаків. У статті увагу зосереджено на дослідженні історії вивчення традиції нанесення міток на наконечники стріл у скіфських племен Надчорномор'я.

Перші припущення щодо призначення міток зроблено ще у третій чверті XIX ст. І. О. Залеський звернув увагу на те, що на багатьох стрілах, що походять з Богодухівського повіту, трапляються нарізки. Він припустив, що це були позначки власників [12]. З ним погоджується Д. М. Анучин, який аналізує схожі позначки на залізних стрілах із Нідамських торфовищ Шлезвігу та на кістяних стрілах і гарпунах епохи палеоліту з печер Дордоні. Також вчений проводить етнографічні паралелі з кістяними стрілами народів Сибіру [13]. Дослідник доходить висновку, що давній людині на полюванні або на війні необхідно було знати, чи його стріла вбила звіра, чи супротивника для встановлення власності [14]. Праця Д. М. Анучина була чи не першим досить докладним дослідженням, присвяченим саме стрілецькій справі від палеоліту до середньовіччя. Вчений дуже докладно для свого часу проаналізував археологічний матеріал з величезної території та застосував досить широкі етнографічні паралелі.

У науковій літературі існувала плутанина в розрізненні отворів та міток на наконечниках стріл. Через це доцільним буде розглянути і цей аспект. На початку XX ст. Е. Е. Ленц припустив, що отвори на наконечниках могли слугувати для прив'язування їх жилами до древка. Проте більше він схиляється до думки, що це ливарний брак [16]. М. І. Веселовський вважав, що вони призначались для свисту, причому ідея про використання їх для отрути йому видавалася безглуздою [17]. Є. Є. Тевяшов припускав, що такі отвори полегшували знімання вістря з древка [18]. Цікаво, що думка Е. Е. Ленца про недоліки при литті знайшла підтвердження майже через сто років – у працях Є. В. Черненко [19] та Б. А. Шрамко [20]. Тобто отвори на наконечниках стріл були наслідком недовершеності технології, а мітки на вістрях – спеціальною позначкою.

Через півстоліття дослідники знову звернули увагу на питання міток на наконечниках стріл. Була висловлена думка про те, що ці мітки є частиною орнаменту [21]. Згодом запропонували нове трактування цих знаків. К. Ф. Смірнов інтерпретує відліті мітки як тамгу майстра [22]. Різними ресурсами виробництва стріл він пояснює і типологічну різноманітність наконечників в одному сагайдачному наборі.

У статті, присвяченій зброї зі скіфського кургану Товста Могила, Є. В. Черненко інтерпретує прокреслені лінії на наконечниках з кістки як сліди від токарського верстата. Він вказує на те, що навіть полірування не змогло замаскувати ці сліди [23]. Проте, як показують подальші знахідки кістяних наконечників з мітками [24], цілком можливо, що це не слід від обробки, а спеціально

нанесений знак. Зробивши величезний внесок у дослідження скіфського озброєння, дослідник стосовно міток зазначає, що це «доволі складний візерунок», однак призначення їх «залишається не з'ясованим» [25].

У праці, присвяченій кургану Чортотлик, А. Ю. Алексєєв, В. Ю. Мурзін та Р. Ролле висловлюють думку, котра об'єднує дві попередні – Д. М. Анучина та К. Ф. Смірнова. Вони вважають, що саме від способу нанесення залежало і смислове навантаження знаків. Тобто, відліті мітки є позначкою майстра, а прокреслені – власника [26]. Крім того знаки, різні за формою та технікою нанесення характерні для VII–IV ст. до н. е., причому гравійовані знаки трапляються в VII–VI ст. до н. е., а рельєфні з'являються з V ст. до н. е. [27].

Також автори аналізують кореляцію різних типів міток, хоч і не прагнуть загальних типологічних побудов. Так, розглядаючи знаки з «царських курганів» – Деєв, Краснокутський, Чортотлик, Цимбалка, Огуз та Олександрополь, вони зазначають, що мітки у формі косоного хреста «X» доволі розповсюджені, хоча є й унікальні. Наприклад, знакові у вигляді рельєфного кільця над втулкою [28], гравійованій скобі [29], складному знаку у вигляді прямого хреста з напівколом, поверненим кінцями вгору, а також рельєфному валику на втулці [30] дослідники не знаходять аналогій. Також автори зазначають, що різні типи міток трапляються в одному сагайдачному наборі, проте переважає певний тип. До того ж однотипні знаки нанесено на різні за формою наконечники. Дослідники зауважують: «У Чортотлику переважає мітка у вигляді кута з вістрям вліво, така ж – в Олександропольському кургані, для Краснокутського характерна мітка у вигляді кута з вістрям донизу, для Башмачки VI та Цимбалки – різні за пропорціями знаки “X”» [31].

У праці, присвяченій наконечникам стріл з Олександропольського кургану, А. Ю. Алексєєв звертає увагу, що рельєфні мітки, які з'являються з V ст. до н. е., у IV ст. до н. е. ускладнюються [32]. Також автор припускає, що одному ливарю могло належати кілька рельєфних знаків. Крім того, мітки у вигляді косоного хреста, можливо, є найранішими. Автор виділяє три курганні групи (1 – Мала Цимбалка, Велика Цимбалка, Башмачка; 2 – Куль-Оба, курган Кекуватського, Деєв, Чортотлик; 3 – Краснокутський та Олександрополь) за особливостями знаків, нанесених на наконечники. Таке групування, на думку А. Ю. Алексєєва, дає змогу встановити відносно хронологічне співіснування [33].

В узагальнювальній та значно доповненій порівняно з працею 1992 р. [34] монографії «Хронографія Європейської Скіфії» автор за-

галам повторює висновки, зроблені в попередні роки [35].

Перший короткий нарис історії вивчення міток на бронзових скіфських стрілах належить М. В. Єльнікову, який ще будучи студентом, зробив доповідь на конференції у Києві 1996 р. на цю тему [36]. На сьогодні це є найбільш спеціалізованою працею, що присвячена міткам на наконечниках стріл, яка, на жаль, залишилась поза увагою вчених. М. В. Єльніков виділив три групи наконечників з мітками: 1) продряпані (характерні для VII–VI ст. до н. е.); 2) відлиті (V–IV ст. до н. е.), які він відносив до поховань бідноти; 3) наконечники з одночасно відлитими та прокресленими знаками, які через це неможливо точно датувати [37]. Сам дослідник схилився до думки про сакральне значення міток на наконечниках стріл скіфського часу, через їхню схожість із солярними знаками [38]. Розглянута праця містить досить багато неточностей. Одразу постає питання термінологічного характеру: наскільки правомірно називати знаки, нанесені на вістря стріл тамгами? Тим паче, автор явно вважав цей термін синонімом слів «знаки» і «мітки». За тлумаченням В. С. Ольховського, слово «тамга», тюркське за походженням, мало кілька значень: «тавро», «клеймо», «печатка» [39]. Тобто означений термін не може використовуватися як синонім слів «знак» чи «мітка», що мають менш точне визначення. По-друге, у вказаній М. В. Єльніковим праці Е. Е. Ленца [40], теза про брак при литті стосується отворів на наконечниках, а не міток [41]. Так само хибно дослідник трактує погляди Є. Є. Тєвяшова, котрий навпаки критикував думку щодо використання отворів (а не знаків) для вливання отрути [42]. По-третє, в тезах неточно переданий погляд авторів монографії, присвяченій Чортотлику [43], оскільки М. В. Єльніков згадує лише про продряпані знаки, а міркування стосовно відлитої залишається поза увагою [44]. Також його твердження про належність стріл із відлитими знаками до поховань бідноти [45] зовсім не витримує критики, оскільки подібні знаки зустрічаються на виробках із курганів всіх соціальних верств: від «царських» [46] до рядових курганів лісостепового Надчорномор'я, наприклад, у Пісочинському [47] та Гришківському курганних могильниках на Харківщині [48].

За спостереженнями К. В. Чугунова, викладених в спеціальній статті, бронзові наконечники стріл із мітками наявні в Степовому Алтаї та комплексах алдидельської та саглинської культур скіфського часу в Туві [49].

Ю. С. Худяков розглянув питання семантичного навантаження знаків на стрілах за досить широкий хронологічний період [50]. Дослідник зазначає, що трапляються знаки не тільки на

бронзових, а й на кістяних наконечниках стріл пазирицької культури Гірського Алтаю. Вони представлені вирізьбленими зображеннями косих, перехрещених, зигзагоподібних, дугоподібних фігур або у вигляді лука [51]. В цілому вчений вважає, що мітки мали різне смислове навантаження, від позначення власності до сакральної підсилювальної дії [52]. До останніх він відносить мітки-зображення лука. За даними Г. Парцингера, К. В. Чугунова та А. Наглера, на деяких залізних наконечниках стріл, знайдених в кургані Аржан-2 в Туві, є золота інкрустація [53]. На основі цього Ю. С. Худяков стверджує, що золочені стріли репрезентували військову владу, а бронзові – рядових скіфів. З цим досить важко погодитись, оскільки і в «царських», і в знатних похованнях покладено бронзові стріли.

Нещодавно у статті, присвяченій Семикинній Могилі, Ю. В. Болтрик та М. Ю. Трейстер спробували зробити порівняння сагайдачних наборів курганів скіфської еліти за знаками на наконечниках стріл [54]. Цікавим є їхнє спостереження, яке суперечить вже згадуваному нами твердженню А. Ю. Алексєєва, В. Ю. Мурзіна та Р. Ролле про те, що однотипні знаки нанесені на різні за формою наконечники [55].

Окремим питанням постають кістяні наконечники алтайських поховань скіфського часу. Можливо, через брак мідної руди їх використовували замість металевих. Це підтверджується і більшою кількістю саме кістяних наконечників на цій території, і тим, що за формою вони імітують бронзові [56]. На відміну від надчорноморських наконечників, які навпаки становлять значно меншу кількість порівняно з металевими та мають переважно кулеподібні, округлі форми. Проте, об'єктом розгляду в нашій праці алтайські кістяні стріли стали насамперед через наявність на них прокреслених міток, подібних тим, що зустрічаються на наконечниках Північного Причорномор'я у скіфський час.

За даними В. Д. Кубарева, А. П. Бородовський, аналізуючи наявні думки з приводу призначення міток на кістяних наконечниках, підсумував дві протилежні точки зору: 1) мітки вказували на власника і 2) різнили його від решти [57]. Дослідник додає і свою версію, що позначки ці могли мати персоналізований характер. А. П. Бородовський робить спробу картографування наявних на той час кістяних наконечників стріл з мітками. Він доходить висновку, що вони локалізовані в певних регіонах і дуже подібні як всередині локальних груп, так і за їхніми межами [58]. В подальших дослідженнях доводить, що знаки, нанесені на грані кістяних наконечників стріл Західного Сибіру та Гірського Алтаю, в скіфський час були «явними ознаками власності» [59].

Наступна ідея щодо призначення міток на кістяних наконечниках стріл була висунута В. О. Кочеевим [60]. Виходячи з того, що в Гірському Алтаї в пам'ятках пазирикської культури наконечники стріл з різними знаками знайдено в одному похованні, а стріли з однаковими мітками – в різних могилах в одному чи кількох могильниках, він робить висновок, що «знаки ці можна вважати символами родової чи етнічної приналежності» [61].

Питанню знаків на кістяних наконечниках стріл з Алтаю присвячена і праця В. Д. Кубарева, який обмежується лише описом трактувань інших дослідників [62]. Також він попереджає про необхідність бути уважними у висновках через обмежену кількість знайдених стріл з мітками на означеній території.

На нашу думку, в питанні про мітки на наконечниках стріл скіфського часу можна виділити такі основні моменти. По-перше, мітки можна розділити на два види за способом виготовлення: 1) відлиті та 2) прокреслені. По-друге, перший вид кількісно переважає. Також можна

стверджувати, що мітки наносили на стріли в особливих випадках. Крім того, знаки не можна вважати показником соціального статусу їхнього власника. Майже не викликає сумнівів і той факт, що звичай нанесення більшості знаків походить ще з доби бронзи.

Отже, назріло питання створення типології міток на наконечниках скіфських стріл. Адже кожний дослідник через відсутність загальної термінології вимушений називати знаки по-своєму, що створює плутанину в науковій літературі. Крім того, відсутність статистичного порівняння знахідок стріл із мітками з курганів різних соціальних верств породжує хибні думки, наприклад, про соціальний показник відлитих міток [63] тощо. Також перспективним є обчислення відсотку наконечників з мітками від загальної кількості. Це слугувало б досить надійним підґрунтям для суджень стосовно їхнього призначення. Розробка питання щодо походження цих знаків є корисним при з'ясуванні виникнення не тільки традиції маркування вістрь, а й взагалі наконечників скіфського типу.

1. Галанина Л. К. Раннескифские стрелковые наборы из Келермесских курганов / Л. К. Галанина // Археологический сборник. – 1995. – Вып. 32. – С. 40–52.; Іллінська В. А. Бронзові наконечники стріл так званого жаботинського і новочеркаського типів / В. А. Іллінська // Археологія. – 1973. – № 12. – С. 13–26; Мелокова А. И. Вооружение скифов / А. И. Мелокова // САИ. – 1964. – Вып. Д1–4. – 206 с.; Полін С. В. Хронологія ранньоскіфських пам'яток / С. В. Полін // Археологія. – 1987. – № 59. – С. 17–33; Черненко Е. В. Скифские лучники / Е. В. Черненко. – К., 1981. – 167 с. та ін.
2. Ольховский В. С. Тамга (к функции знака) / В. С. Ольховский // Историко-археологический альманах. – 2001. – № 7. – С. 84.
3. Там само.
4. Ключко В. И. Некоторые вопросы происхождения бронзовых наконечников стрел Северного Причерноморья VIII–VII вв. до н. э. / В. И. Ключко // Памятники древних культур Северного Причерноморья. – К., 1979. – Рис. 2, 23; Худяков Ю. С. О символическом стрел древних и средневековых кочевников Центральной Азии / Ю. С. Худяков // Этнографическое обозрение. – 2004. – № 1. – С. 106.
5. Худяков Ю. С. Вказ. праця. – С. 107.
6. Аванесова Н. А. К вопросу о бронзовых стрелах степных племен эпохи бронзы / Н. А. Аванесова // Труды Самаркандского государственного университета им. Алишера Навои. – Узбекистан-Самарканд, 1975. – Вып. 270. – С. 37; Ключко В. И. Вказ. праця. – С. 46.
7. Вальчак С. Б. Некоторые особенности наконечников стрел предскифского периода / С. Б. Вальчак // Проблемы истории и археологии Украины. – Харьков, 2004. – С. 23.
8. Тереножкин А. И. Киммерийцы. – К., 1976. – С. 134.
9. Там само.
10. Вальчак С. Б. Вказ. праця. – С. 23.
11. Там само.
12. Анучин Д. Н. О древнем луке и стрелах / Д. Н. Анучин // Труды V археологического съезда в Тифлисе, 1881. – М., 1887. – С. 407; рис. 71.
13. Там само. – С. 407.
14. Там само.
15. Ленц Э. Э. Заметки о предметах вооружения из раскопок 1903 г. близ с. Журовка Киевской губернии / Э. Э. Ленц // ИИАК. – 1905. – Вып. 14. – С. 67.
16. Ленц Э. Э. Заметки о предметах... – С. 67; Ленц Э. Э. По поводу статьи Е. Е. Тевяшова / Э. Э. Ленц, Н. И. Веселовский // ИИАК. – 1911. – Вып. 40. – С. 162.
17. Веселовский Н. И. Свистящие стрелы / Н. И. Веселовский // ИИАК. – 1909. – № 30. – С. 161.
18. Ленц Э. Э., Веселовский Н. И. Вказ. праця. – С. 161.
19. Черненко Е. В. Вказ. праця. – С. 123.
20. Шрамко Б. А. К вопросу о бронзолитейном производстве в Скифии / Б. А. Шрамко // Евразийские древности. 100 лет Б. Н. Гракову : архивные материалы, публикации, статьи. – М. : ИА РАН, 1999. – С. 322.
21. Граков Б. Н. Каменское городище на Днепре / Б. Н. Граков // МИА. – 1954. – № 36. – С. 130; Соломоник Э. И. Сарматские знаки Северного Причерноморья / Э. И. Соломоник. – К., 1959. – С. 18–19.
22. Смирнов К. Ф. Вооружение савроматов / К. Ф. Смирнов // МИА. – 1961. – Вып. 101–С 68.
23. Черненко Е. В. Оружие из Толстой Могилы / Е. В. Черненко // Скифский мир. – К., 1975. – С. 154.
24. Кочеев В. А. Знаки на стрелах (к вопросу о назначении тамгообразных знаков на костяных наконечниках стрел из курганов Горного Алтая скифского времени) / В. А. Кочев // Проблемы изучения культурно-исторического населения Алтая. – Горно-Алтайск, 1994. – С. 57–59.
25. Черненко Е. В. Скифские лучники... – С. 99.
26. Алексеев А. Ю. Чертомлык (скифский царский курган IV в. до н. э.) / А. Ю. Алексеев, В. Ю. Мурзин, Р. Ролле. – К., 1991. – С. 96.
27. Там само.
28. Там само. – С. 94, рис. 64, 20.
29. Там само. – С. 94, рис. 64, 24.
30. Там само. – С. 97.
31. Там само. – С. 96.
32. Алексеев А. Ю. Наконечники стрел из Александропольского кургана и их значение для истории скифских древностей IV в. до н. э. / А. Ю. Алексеев // ΣΥΣΣΤΙΓΙΑ. Памяти Ю. В. Андреева. – СПб., 2000. – С. 300.

33. Там само. – С. 301.
34. Алексеев А. Ю. Скифская хроника (Скифы в VII–IV вв. до н. э. : историко-археологический очерк) / А. Ю. Алексеев. – СПб., 1992. – 206 с.
35. Алексеев А. Ю. Хронография Европейской Скифии VII–IV веков до н. э. / А. Ю. Алексеев. – СПб., 2003. – С. 274–275.
36. Єльніков М. В. Тамгоподібні знаки на вістрях стріл скіфського часу / М. В. Єльніков // Матеріали IV Міжнародної археологічної конференції студентів і молодих вчених. – К., 1996. – С. 150–151.
37. Там само. – С. 151.
38. Там само. – С. 150.
39. Ольховский В. С. Тамга (к функции знака)... – С. 75.
40. Єльніков М. В. Вказ. праця. – С. 150.
41. Ленц Э. Э. Вказ. праця. – С. 67.
42. Ленц Э. Э., Веселовский Н. И. Вказ. праця. – С. 161.
43. Алексеев А. Ю., Мурзин В. Ю., Ролле Р. Вказ. праця.
44. Єльніков М. В. Вказ. праця. – С. 150.
45. Там само. – С. 151.
46. Алексеев А. Ю. Наконечники стрел из Александропольского кургана... – С. 300–301.
47. Бабенко Л. И. Песочинский курганный могильник скифского времени: Монография / Л. И. Бабенко. – Харьков, 2005. – 284 с.
48. Гречко Д. С. Населення скіфського часу на Сіверському Дінці / Д. С. Гречко. – К., 2010. – 286 с.
49. Чугунов К. В. Бронзовые наконечники стрел скифского времени Тувы / К. В. Чугунов // Мироззрение. Археология. Ритуал. Культура. – СПб., 2000. – Рис. 2, 11, 1; рис.4, 11, 13–15.
50. Худяков Ю. С. Вказ. праця.
51. Там само. – С. 108, рис. 1, 24–29.
52. Там само. – С. 107.
53. Там само.
54. Болтрик Ю. В. Срібна фіала з Семикинської Могили / Ю. В. Болтрик, М. Ю. Трейстер // Археология. – № 2. – 2010. – С. 64.
55. Алексеев А. Ю., Мурзин В. Ю., Ролле Р. Вказ. праця. – С. 96.
56. Кубарев В. Д. Знаки на стрелах древних кочевников Алтая / В. Д. Кубарев // Сохранение и изучение культурного наследия Алтайского края : Материалы науч.-практ. конф. – Барнаул, 1995. – Вып. V, ч. II. – С. 103, рис. 1.
57. Там само. – С. 101.
58. Там само. – С. 102.
59. Бородавский А. П. Древнее косторезное дело юга Западной Сибири (вторая половина II тыс. до н. э. — первая половина I тыс. н. э.) / А. П. Бородавский. – Новосибирск, 1997. – С. 123.
60. Кочеев В. А. Знаки на стрелах... – С. 59.
61. Там само.
62. Кубарев В. Д. Вказ. праця.
63. Єльніков М. В. Вказ. праця. – С. 151.

O. Lifantiy

TIMELINE OF STUDING MARKS ON BRONZE ARROWHEADS FROM SKIFF ERA

This article is devoted to the history of studying marks on the bronze arrowheads of the Scythian period. The author analyses development of conceptions concerning the purpose, meaning and origin of signs. Besides the question of the holes on the hub of this type of weapon was considered.

Keywords: marks on the arrowheads, Scythian Period, North Pontic.

УДК 903.23-035.3:2-526.3(395)

Сай Т. М.

НАБІР ДЕРЕВ'ЯНОГО ПОСУДУ З ОСИПОВОЇ МОГИЛИ

У статті розглянуто набір дерев'яного посуду зі скіфського кургану Осипова Могила в Поінгуллі. Здійснено аналіз комплексу посуду на тлі подібних знахідок з інших пам'яток. Зроблено спробу визначити місце дерев'яного посуду в житті скіфських племен.

Ключові слова: скіфи, дерев'яний посуд, ритуальний посуд, блюдо, дворучна чаша, культ.

Дерев'яний посуд – один із видів артефактів, що з плином часу зазнає руйнації, тому дослідники ставилися до нього як до джерела другого плану, яке має досить обмежений інформаційний ресурс. Нині відбувається процес поновлен-

ня цікавості до дерев'яного посуду, можливо, на тлі нових знахідок, насамперед з Філіповського кургану [1].

Добре збережені знахідки дерев'яного посуду є достатньо нечисленними в масиві артефактів